

مصحف شناسی قرآن (۵)

حدادی طبری آملی و کتابت قرآن در خانقاه ابوالعباس قصاب آملی در شهر آمل مورخ ۶۸۷ هجری قمری

۹۹-۱۰۵

مرتضی کریمی نیا

[Al-Ḥaddādī al-Ṭabarī al-Āmulī and Copying the Qur’ān in the Khanqah of Abul Abbās Qaṣṣāb-e Āmulī in Amol, in 687/1288

Morteza Karimi-Nia

Abstract: This article introduces a Qur’ān manuscript which was transcribed in muhaqqaq script in Amol (northern Iran) in 687 /1288, by Muḥammad b. Ibrāhīm al-Ḥaddādī al-Ṭabarī al-Āmulī. According to the colophon, the scribe copied the Qur’ān in the Khanqah established by the famous sufi, Abul Abbās Qaṣṣāb-e Āmulī (Aḥmad b. Muḥammad b. Abd al-Karīm al-Ṭabarī). Having been maintained in Iran until one or two decades ago, it has now been moved to the Museum of Islamic Art (Doha, Qatar) after being auctioned in London (Christie’s Auction House, October 6, 2009).

Key words: Abul Abbās Qaṣṣāb-e Āmulī, Muḥammad b. Ibrāhīm al-Ḥaddādī al-Ṭabarī al-Āmulī, Transcribing the Qur’ān in Amol, Tabarīstan, Iranian Qur’āns, the Museum of the Islamic Art (Doha), MS.710.2010

الحدادی الطبري الآملي
وكتابة القرآن في خانقاه أبي العباس القصاب الآملي
بمدينة آمل

المختصرة: تقدم هذه المقالة تعريفاً بنسخة من القرآن مكتوبة بالحظ المحقق والتي تمت كتابتها في سنة ٦٨٧ الهجرية / ١٢٨٨ الميلادية في مدينة آمل الواقعة في شمال إيران.

وكتب النسخة هو محمد بن إبراهيم الحدادي الطبري الآملي، وقد كتب في آخرها أنه قد كتب هذه النسخة في خانقاه الصوفي المعروف بأبي العباس القصاب الآملي، أحمد بن محمد بن عبد الكريم الطبري، والذي كان حياً في القرن الرابع الهجري / العاشر الميلادي. وكانت هذه النسخة - إلى ما قبل عقد أو عقدين من السنين - موجودة في إيران، وبعد عرضها في مزاد كريستيز في لندن في السادس من أكتوبر سنة ٢٠٠٩ م، انتهى بها المطاف أخيراً لتستقر في متحف الفن الإسلامي الموجود في العاصمة القطرية الدوحة.

المفردات الأساسية: أبو العباس القصاب الآملي، محمد بن إبراهيم الحدادي الطبري الآملي، استنساخ القرآن في آمل، طبرستان، المخطوطات القرآنية الإيرانية، متحف الفن الإسلامي في الدوحة، MS. 710. 2010.

چکیده: این مقاله به معرفی نسخه‌ای از قرآن به خط محقق می‌پردازد که در سال ۶۸۷ هجری در شهر آمل (شمال ایران) کتابت شده است. کاتب نسخه محمد بن ابراهیم الحدادی الطبری الآملی در انجامه آن نوشته است که قرآن را در خانقاه بنا شده و منتسب به صوفی معروف، ابوالعباس قصاب آملی: احمد بن محمد بن عبدالکريم طبري (زنده در قرن چهارم هجری / دهم میلادی) کتابت کرده است. این نسخه که تا یکی دودهمه قبل در ایران نگهداری می‌شده، پس از ارائه در خانه حراج کریستیز (لندن، ۶ اکتبر ۲۰۰۹)، اکنون به موزه هنر اسلامی (دوحه، قطر) انتقال یافته است.

کلمات کلیدی: ابوالعباس قصاب آملی؛ محمد بن ابراهیم الحدادی الطبری الآملی؛ کتابت قرآن در آمل؛ طبرستان؛ قرآن‌های ایرانی؛ موزه هنر اسلامی (دوحه)؛

MS.710.2010

قرآن نویسی در طبرستان پیشینه‌ای بسیار طولانی دارد. نمونه‌های متعددی از آن را در میان انجامه و وقف‌نامه‌های قرآن‌های کهن به دست زیدیان و علویان طبرستان (مثلاً در قرآن ش ۱۸ آستان قدس رضوی و قرآن ش ۳۳۸ در خزانه حرم علوی در نجف اشرف) می‌توان یافت. یکی از این نمونه‌های بسیار ارزشمند، نسخه‌ای کامل از قرآن به خط محقق، کتابت «محمد بن ابراهیم بن محمود الحدادی الطبری الاملی» است که بنا بر انجامه پایانی آن، در سال ۶۸۷ هجری کتابت شده است. این نسخه که احتمالاً تا یکی دودهمه پیش همچنان در ایران بوده است، در تاریخ ۶ اکتبر ۲۰۰۹ (کالای ش ۱۰) در حراج کریستیزلندن عرضه شده و با قیمتی معادل ۴۵۷ هزار پوند به فروش رسیده است.^۱ مدتی بعد، اما همین نسخه با مشخصات فوق در موزه هنر اسلامی (دوحه) با شماره MS.710.2010 رونمایی شد و اکنون روشن است که نسخه بسیار ارزشمند قرآن به کتابت حدادی طبری آملی در یکی از کشورهای همسایه قرار یافته است.^۲

قرآن حدادی طبری آملی در ۳۵۷ برگ در قطع ۲۸×۳۵٫۲ سانتی‌متر کتابت شده است. هر صفحه‌اش حاوی ۱۲ سطر به خط محقق است و در آن، سوره‌ها را با خط ثلث شبیه به توفیق کتابت کرده‌اند. نسخه علاوه بر ترجمه فارسی میان‌سطری، حاوی انبوهی از تزئینات و آرایه‌های تذهیبی است که برشکوه ظاهری مصحف افزوده است. کاتب در کمال شگفتی، بعد از پایان بسمله در سرآغاز هر سوره، علامت آیه‌نما یا گل‌آیه قرار می‌دهد که شاید نشان از شیعه بودن احتمالی وی و اعتقادش به جزئیت بسمله در سوره‌های قرآن باشد. این امری است که به ندرت در نسخه‌های قرآنی از قرون میانه می‌یابیم. کاتب همچنین در حاشیه قرآن تقسیم بندی پنج‌تایی و ده‌تایی (تخمیس و تعشیر) را به شمس‌ها و قندیل‌های بادامی شکل و زرین تقسیم می‌کند و تقسیم بندی‌های هفت‌تایی کل قرآن (اسباع هفتگانه)، چهارده‌تایی (نیم‌سبع‌ها)، و اجزای سی‌گانه قرآن در حاشیه برگ‌ها با نشان‌ها و نقوش هندسی و مذهب نشان می‌دهد.

انجامه نسخه

یکی از مهم‌ترین نکات سندشناسانه در انجامه این قرآن، اشاراتی به زمان و مکان دقیق کتابت نسخه است. بنا بر این انجامه، کاتب این نسخه را در شهر خود، آمل و در خانقاه منتسب به صوفی معروف (ابوالعباس قصاب آملی: احمد بن محمد بن عبدالکریم طبری، زنده در قرن چهارم) کتابت کرده است. از آنجا که در حاشیه اغلب صفحات این نسخه قرآن کلمه «وقف» را با قلمی درشت و به صورت عمودی نوشته‌اند، می‌توان حدس

۱. سپاسگزارم از آقای ابوالعلا سودآور که کاتالوگ این حراج را در اختیار من قرار دادند.

۲. صفحه رسمی فیسبوک موزه هنر اسلامی (دوحه) به نشانی زیر، در سال ۲۰۱۶ اطلاعاتی اندک از این نسخه را همراه یک تصویر از آن بارگذاری کرده است:

<https://www.facebook.com/MIAQatar/posts/1062306677174248:0>

پیش‌تر نیز این اطلاعات در کاتالوگ موزه ذکر شده است: قراءه المخطوطات القرآنی: متحف الفن الاسلامی؛ دوحه: دار بلومزبری، مؤسسة قطر للنشر، ۲۰۱۱، ص ۲۶-۲۷.

زد که احتمالاً نسخه از آغاز وقف این خانقاه بوده است. متن انجنامه پایانی قرآن حدادی طبری آملی چنین است:
 الحمد لله رب العالمین و صلواته علی نبی الرحمة و شفیع الامة | محمد و آله اجمعین و فرغ من
 تحریر هذا المصحف الکریم و القرآن | العظیم الذی لا یتبدل باطل من بین یدیه و لا من خلفه تنزیل
 من | حکیم حمید یوم الاربعا المنتصف من جمادی الاولی سنة سبع و ثمانین و ستمائة | العبد
 الاصغر الراجی الی رحمة الله تعالی الاکبر محمد بن ابراهیم محمود الحدادی | الطبری الاملی فی
 بلده أمل حماه الله فی خانقاه شیخ المشایخ سلطان العارفین | شیخ ابوالعباس القصاب احمد بن
 عبدالکریم الطبری اللهم بارک لصاحبه و لکاتبه | و لقرایه و لمن قال آمین رب العالمین.

از این عبارات چنین برمی آید که خانقاه شیخ ابوالعباس قصاب در اوایل قرن هفتم هجری در شهر آمل در مکانی مشخص و شهره به نام خانقاه شیخ المشایخ ابوالعباس قصاب برپا بوده است. شیخ ابوالعباس احمد بن محمد بن عبدالکریم معروف به ابوالعباس قصاب آملی، عارف و صوفی ایرانی در قرن چهارم هجری است که بسیاری از صوفیان طبرستان از او بهره برده اند. از ابوسعید ابوالخیر، ابوالحسن خرقانی، ابوعلی سیاه مروزی و ابوعبدالله داستانی در شمار شاگردان وی یاد شده و نام وی همواره در آثار صوفیان پس از او با تجلیل فراوان برده شده است.

خانقاه ابوالعباس قصاب

مشهور است که شیخ ابوالعباس قصاب خانقاهی در شهر آمل بنا کرده که با نام خود وی مشهور بوده است. ابن اسفندیار در قرن هفتم در تاریخ طبرستان می نویسد: «هنوز خانقاه و تربت او معمور و اصحاب خرق، مجاور خیرات و لقمه برقرار»^۳ که نشان می دهد وی در همان خانقاه خود به خاک سپرده شده است و این مکان دست کم تا اوایل قرن هفتم هجری معمور بوده است. بیش از این در مصادر بعدی فارسی یا عربی نکته ای نمی یابیم. همین امر بر دشواری و پیچیدگی امر در تعیین جایگاه کنونی مزار ابوالعباس قصاب افزوده است.

نام شیخ ابوالعباس قصاب آملی و سخنان منتسب به وی به کرات در تذکرة الاولیاء عطار نیشابوری، کشف المحجوب هجویری، اسرار التوحید فی مقامات شیخ ابوسعید، اثر محمد بن منور، حالات و سخنان ابوسعید ابوالخیر، اثر جمال الدین ابوروح لطف الله بن ابی سعد، طبقات الصوفیة خواجه عبدالله انصاری، نامه های عین القضات همدانی، نفحات الانس عبدالرحمان جامی و نامه دانشوران ناصری آمده است و از این میان، عطار نیشابوری و عبدالرحمان جامی بیشترین جملات و کلمات قصار را به وی نسبت می دهند. با این همه، یکی از

۳. ابن اسفندیار، بهاء الدین محمد بن حسن؛ تاریخ طبرستان؛ به کوشش عباس اقبال؛ تهران، ۱۳۲۰ ش، ص ۱۳۳.

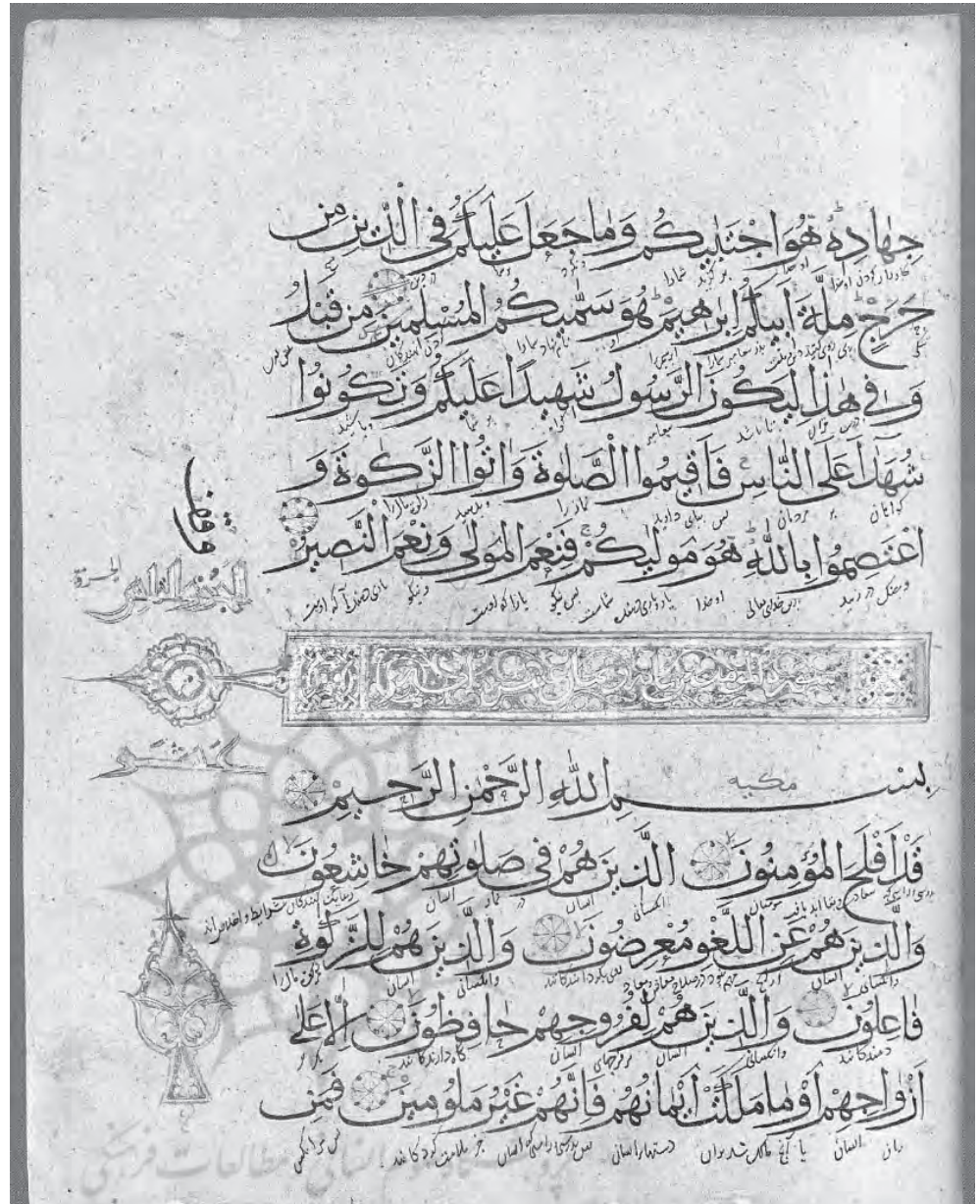
ابهامات بزرگ زندگی او، مقبره و مکان خانقاه منتسب به او در شهر آمل است. انجامه پایانی قرآن حدادی طبری آملی به تاریخ ۶۸۷ هجری نشان می‌دهد که در زمان حمله مغولان، خانقاه فوق در آمل برقرار بوده و کسی چون حدادی طبری در همان جا قرآن خود را کتابت کرده است.

نکته دیگر آنکه نسخه قرآنی حدادی طبری به خط محقق درست زمانی کتابت شده است که یاقوت مستعصمی در اوج نبوغ خود به کار کتابت مصاحف قرآنی در بغداد اشتغال داشته است. از میان حدود ۷۰ نسخه قرآنی منسوب به خط یاقوت مستعصمی که در ایران و نیز در موزه‌ها و کتابخانه‌های جهان دیده‌ام، بیش از سه چهارم آنها به احتمال قوی امضاهای مجعول و انتساب یافته به یاقوت مستعصمی دارند، اما تقریباً اغلب این مصاحف قرآنی، تاریخی پس از فروپاشی دولت عباسیان در بغداد (در فاصله سال‌های ۶۶۰ تا ۶۹۶ هجری) دارند و این درست مصادف با دوران کتابت مصحف حدادی طبری در آمل است که در نگارش خط محقق در قرآن خود، هیچ کمتر از آثار برجای مانده از یاقوت مستعصمی نیست.

وجوه دیگری در این نسخه قرآنی هست از جمله: ترجمه فارسی میان سطری، سبک خط محقق، آرایه‌ها و نگاره‌های تذهیبی آن، اختلاف قرائات موجود در نسخه و مانند آن که به شرط دریافت تصاویر کامل تری از موزه هنر اسلامی (دوحه) درباره آنها خواهم نوشت.

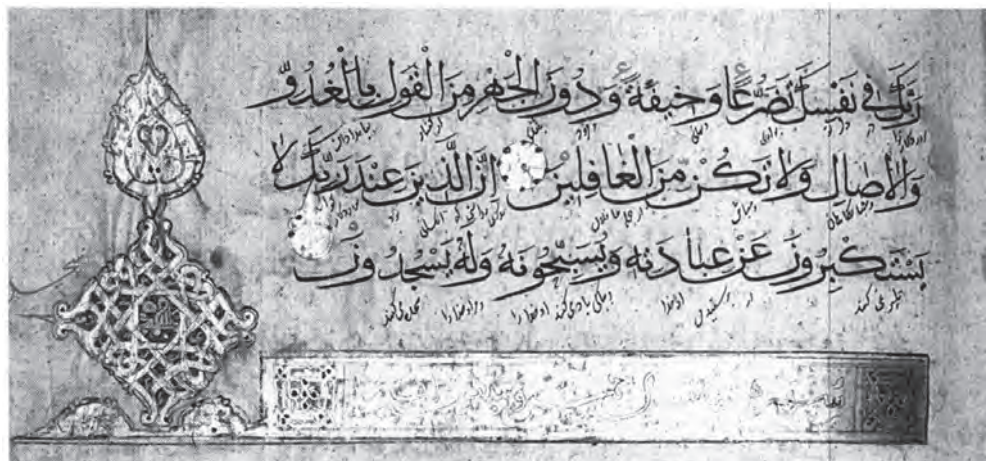

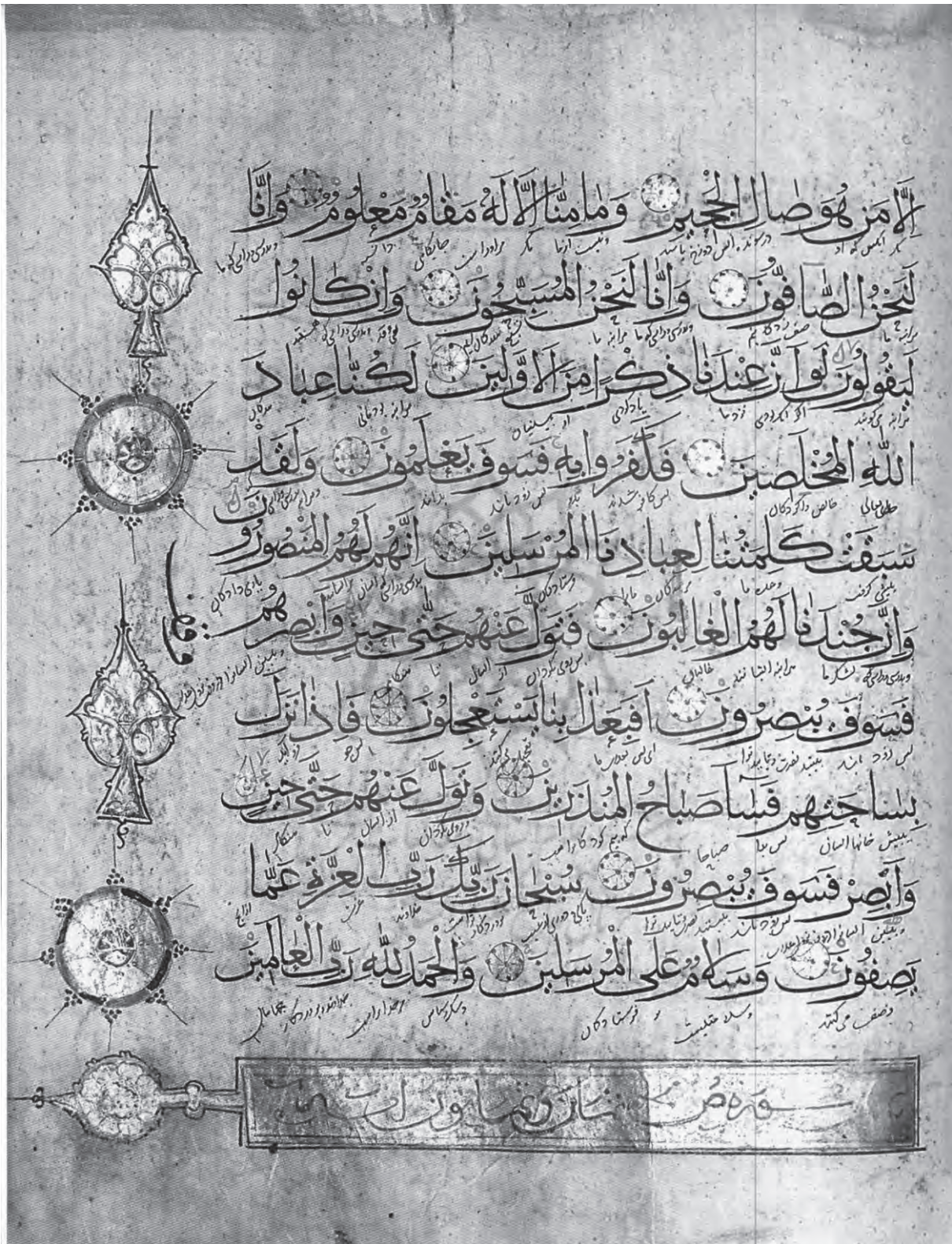
صفحه پایانی نسخه و انجامه قرآن حدادی طبری آملی، مورخ ۶۸۷ هجری

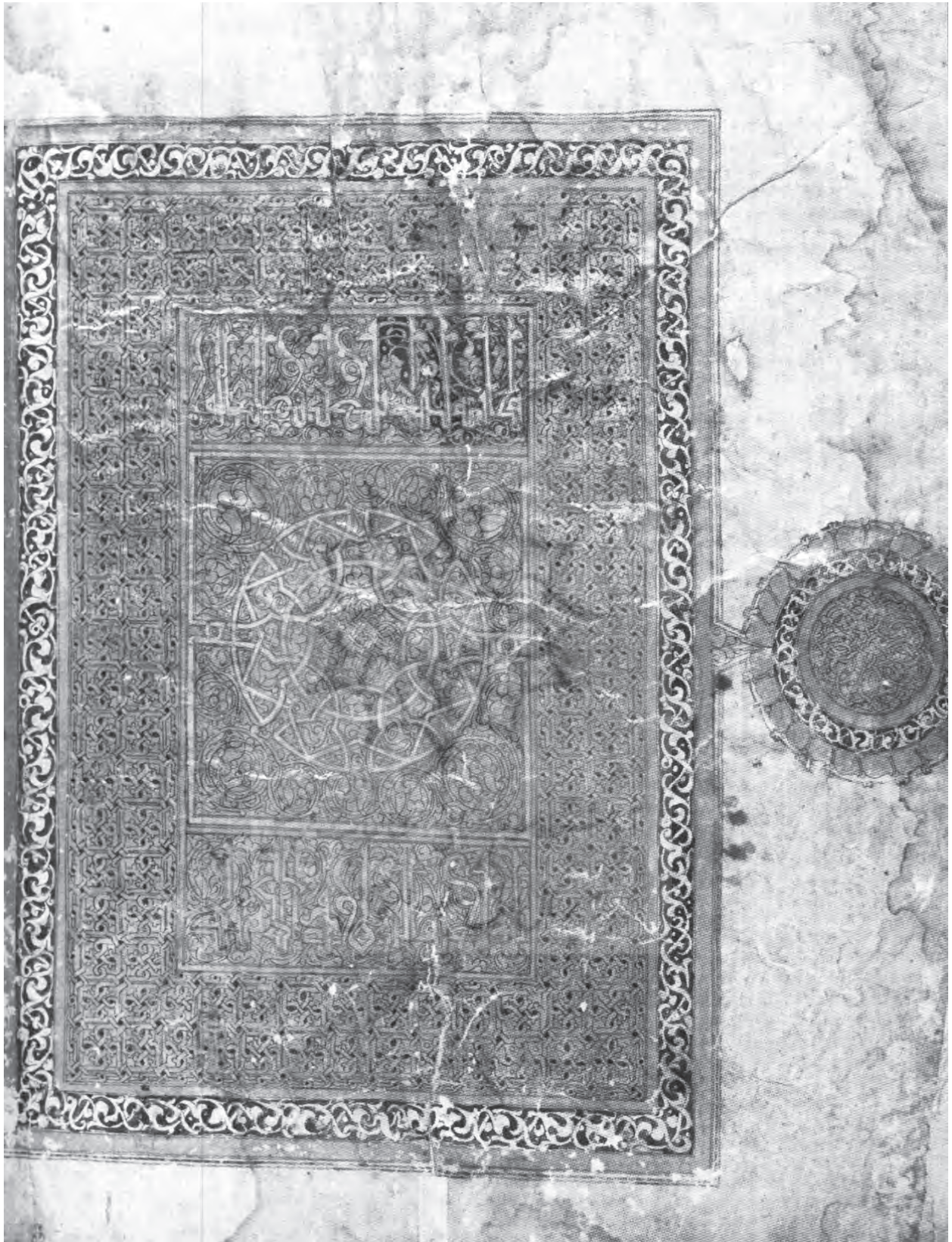
آغاز سوره مؤمنون در قرآن حدادی طبری آملی

پایان سوره اعراف در قرآن حدادی طبری آملی

پایان سوره صافات در قرآن حدادی طبری آملی

صفحه‌ای مذهب در پایان نسخه قرآن حدادی طبری آملی